MARCU GABINSCHI
Institutul de Filologie
(Chişinău)

ETIMOLOGII ONOMASTICE ŞI ETNONIMICE

Abstract. According to the data adduced, anthroponyms such as both Rom. *Lazu* and. Alb. *Llaz* come from Turk. *laz*, and Alb. *Allamani* is the former Turk. *alaman, alman*, while the origin of Rom. *măngălescu* and *muscan*, *muscu* is also transparent (cf. resp. *mongol* and *moscal*). However, contrary to the existing opinion and unlike many *urs* based toponyms, Rom. *Orşova* does not come from Rom. *urs* (< Lat. *ursus*), but continues a borrowed i.-e. etymon of Slavic (once identified by V. I. Abaev), later resplaced there by a taboo, originally meaning „honey eater".

Keywords: anthroponym, toponym, *Laz*, *Orşova* etc.

Citirea recentă a unor opere artistice ne-a sugerat următoarele etimologii legate de domeniul onomasticii.

I
rom. ***Lazu***

Numele de familie *Lazu* l-am prezentat nu odată ca pe unul postetnonimic, printre alte mai mult de douăzeci de nume de acelaşi tip, cum sunt *Rusu, Grecu, Leahu, Neamțu, Sârbu* ş.a. Am avut în vedere încă o etnie, anume aceea ai cărei reprezentanți au făcut parte pe vremuri din armatele turceşti sau aliatele lor, ce se găseau în secolele trecute pe pământul Principatelor Dunărene.

În această ordine de idei le-am adus şi pe *Turcu (Turculeț)*, dar şi pe *Arnăut (Arbănaşu), Arapu, Cerchez, Nohai, Tătaru, Hăbăşescu*. Iar lazii (sau ceanii) au fost (şi sunt şi acum) locuitori ai unor localități din partea orientală a litoralului pontic al Turciei, lângă granița cu Georgia, şi vorbesc o limbă kartvelică, cunoscută în lingvistică ca cea zană, a cărei varietate e vorbită de megrelii din Georgia. Megrelii totuşi sunt un grup etnic al georgienilor şi, ca şi ceilalți georgieni, sunt creştini ortodocşi, pe când lazii sunt musulmani, de aceea supuşi loiali ai Turciei.

Totodată, pentru *Lazu* demult e acceptată o altă etimologie (pe care nu o negăm), dar considerăm că ea şi cea propusă de noi nu se exclud reciproc, deci că, altfel spus, e vorba de o etimologie dublă, pentru care însă până acum a fost acceptată doar o singură sursă.

Până nu demult se ştia o singură etimologie a lui *Lazu* (*Laz, Lazul* ş.a.), prezentat unanim ca una din multiplele variante ipocoristice şi altele ale lui *Lazăr*, cum consideră,

BDD-A6763 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.28 (2025-08-04 16:29:23 UTC)

de exemplu, N. A. Constantinescu [1, p. 94-95] sau A. Bălan Mihailovici [2, p. 332]. Deci etimologia noastră, deşi putea coexista cu aceasta, nu părea îndestul de întemeiată.

În cele din urmă însă, citind o carte despre trecutul României, am dat de următoarele pasaje: *Trebuia să meargă la satul Lazmahalé, unde era un hoge înțelept, care de multe ori îl îndrumase în viață* (Lola Stere Chiracu, *Drumuri şi legende*, Bucureşti, 1979, p. 131), *Satul Lazmahalé nu era atât de departe* (p. 132) şi *A nechezat calul şi a primit căpăstrul şi hățurile şi a tras căruța până la Lazmahalé* (tot acolo). De aici e clar că este vorba de turcii locuitori ai României, printre care o parte erau (sau fusese) la origine lazi. Tradus în româneşte, toponimul în chestiune ar suna ca *Mahalaua Lazilor*, iar însuşi *Lazmahalé* prezintă un tip răspândit de toponime turco-tătare, cf., dintre cele mai cunoscute de acest fel, numele oraşului *Ciufutkalé* din Crimeea, textual „Cetatea Evreiască", iar dintr-o sursă pe care o folosim mai jos şi cu altă ocazie, putem aduce toponimul de origine turcă din Albania *Çifut Çiflig* (vezi Ismail Kadare, *Koha e skhrimeve*, Tiranë, 1986, f. 255-257). „Moşia Evreiască", cf. tot acolo, p. 132-154: *Orman Çiflig* „Moşia din Pădure". Aşadar, ținând cont de acest *Lazmahalé* şi paralelele lui, rămân puține îndoieli că la apariția numelui de familie *Lazu* (*Laz, Lazul* ş.a.) a contribuit etnonimul lazilor, care se şi încadrează în seria multor altor nume de familie postetnonimice, în special al celor legate de oştile turceşti prezente pe vremuri pe pământul viitoarei României.

Deducerea cuvântului din numele *Lazăr* nu exclude etimologia propusă, fiind vorba deci, precum s-a spus, de o etimologie dublă, care nici n-a cerut o contaminare fiindcă amândouă prototipurile numelui în chestiune sunt omonime, prezentând totodată un fonocomplex scurt şi uşor de pronunțat.

Mai sus am relevat doar al doilea component al etimologiei duble, până acum rămas în umbră.

Deci, indiferent de legătura lui *Lazu* cu *Lazăr* şi variante, acest *Lazu* trebuie să ocupe locul cuvenit în seria numelor de familie postetnonimice româneşti.

(Despre alb. *Llaz* vezi mai jos).

rom. ***măngălesc***

Acest cuvânt este, după toate probabilitățile, un hapax, deoarece nu l-am întâlnit în nicio sursă, afară de următorul context: *Şi românii se sculară / Ca să scape a lor țară / De ruşine şi de-ocară / De domnia ungurească, / De urgia măngălească / Şi de ciurda tătărească* (*Horea şi Iancu, în tradițiile şi cântecele poporului*, Bucureşti, 1972, p. 133). După cum reiese din contextul enumerării diferitor etnii, *măngălesc* este tot un etnonim, în care, la rândul său, nu e greu de recunoscut o schimonosire a lui **mongolesc*, adică a derivatului lui *mongol*.

E greu de spus dacă autorul cântecului avea o idee a înrudirii calmucilor (care au putut să lupte în 1848 în cadrul trupelor ruseşti) cu mongolii ori că a ales sau a format singur un fel de etnonim abstract, întruchipând ceva puțin cunoscut şi vag închipuit (cum e rom. *Patagonia*).

Oricum, cel puțin ca hapax are rost să-l etimologizăm pe acest *măngălescu*.

BDD-A6763 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.28 (2025-08-04 16:29:23 UTC)

rom. ***muscu, muscan***

În aceste cuvinte omorizice, întâlnite în sursa citată mai sus, în contexte asemănătoare nu este deloc greu de recunoscut evoluția lui *moscal*: cf. *Frunză verde de săcară,/ Buit-o unguru-n țară,/ De l-o scoate Iancu iară./ Numai până-n primăvară,/ De-i ajută neamțu iară./ Şi muscu a doua oară* (p. 164) şi *Pe podul de după spate/ Merge muscanul cât poate./ Şi pe podul înapoi/ Merge Coşut cu vreo doi* (tot acolo, p. 171).

Faptele sunt interesante prin aceea că demonstrează formarea etnonimului derivat prin retroformare, caz, pe cât ştim, extrem de rar în etnonimie. De aceea, dacă nu le-am fi întâlnit pe *muscan* şi în special pe *muscu* în afara enumerării etniilor, cu greu am putea recunoaşte aici etnonime. (Pe cât suntem informați, iar e vorba de nişte hapaxuri ori, în tot cazul, cuvinte foarte rare.)

rom. ***Orşova, Orşoaia***

Etimologia acestui toponim nu e tot atât de transparentă ca şi a cuvintelor de mai sus, contrar unei posibile prime impresii.

Vorba e de oraşul Orşova din județul Mehedinți, port pe Dunăre, anticul Dierna. Dar am întâlnit toponimul şi într-un text din cartea deja citată a dnei L. Stere Chiracu, bogată în reminiscențele trecutului istoric: de exemplu, *Ştiți ce înseamnă o noapte petrecută la mal de Dunăre? Mergeți acuma la Orşova cea Nouă scăldată în parfumul petuniilor şi auziți şopotul valurilor trăind sub luciul stelelor şi al lunii şi n-o să uitați niciodată* (p. 110). *Orşova cea Nouă* ne sugerează că a mai fost şi una veche, care nu avea nevoie de atribut.

Oricât ar fi de straniu fundamentala lucrare de toponimie românească, cea a lui I. Iordan nu dă în registru cuvântul *Orşova*, ci doar *Orşoaie*, pe care îl deduce din „*Ursoaie*, feminin al lui *urs*, păstrat şi el în toponimie” [3, p. 343]. De aceea se fac trimiteri la mai multe toponime formate de la derivatele lui *urs* şi de la sintagmele atributive ce le includ, ca *Ursa, Ursari, Urseşti, Ursereşti* ş.a., dar şi *Fața Ursoii, Poarta-Ursoaia-Față, Valea Ursoii* ş.a.m.d. (vezi sub voces). Provenirea, directă sau indirectă (prin antroponimul *Ursu*), a tuturor acestor toponime de la apelativul *urs* nu provoacă nicio îndoială. O rezervă se cere făcută despre *Orşoaia* ([3, p. 402], vezi mai jos). În ceea ce priveşte Moldova, A. Eremia aduce şi el câteva toponime (*Ursoaia, Ursoaia-Nouă*, ca şi echivalentele lor ruseşti *Медвежа, Слобозия Медвежа*), pentru care admite atât provenirea directă din apelativul vechi *ursoaie* (azi *ursoaică*), cât şi de la numele de familie *Ursu* [4, p. 70].

Nu ne îndoim de provenirea tuturor toponimelor în *Urs-* din apelativul *urs* sau din reflexul lui, *Ursu*, dar în ceea ce îl priveşte pe *Orşoaia*, adusă de I. Iordan, ca şi pe mai cunoscutul *Orşova*, lucrurile stau altfel, adică înrudirea etimologică a lui *Orşova, Orşoaie* cu *urs* într-adevăr există, dar se descoperă la un nivel mai adânc decât în interiorul limbii române.

Însuşi sufixul (de proveniență slavă) *-ova* nu se uneşte cu radicalul *urs-*, acesta formând derivate doar cu alte sufixe. De asemenea, deducerea lui *Orşova* şi *Orşoaie*

BDD-A6763 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.28 (2025-08-04 16:29:23 UTC)

din *urs* lasă neexplicată trecerea lui *u-* în *o-* (care este contrară evoluției generale a lui *o* aton în *u*, ca, de exemplu, în *coctorium* > *cuptor, dominica* > *duminică, formosus* > *frumos* ş.a. sau *morire* > *a muri, portare* > *a purta, potere* > *a putea* ş.a., dar şi a lui *-s*, neurmat de o vocală prepalatală (ca în *urs* > *urşi*, cf. şi *cos* – *coşi* şi asem.) în *ş*. Adică, etimologizarea lui *Orşova, Orşoaie* cere o altă explicație decât derivarea din *urs*.

După cum se ştie, *urs* este reflexul lat. *ursus*, acesta, la rândul său, fiind unul din reflexele indo-europeanului **r.kyo*, ce a dat în latina anterioară scrisului **orcsos*, cu coreflexele în limbile celtice, indoiranice, armeană şi greacă [5, p. 294]. În [6, p. 69] sunt aduse mai multe reflexe iranice ale etimonului, ca şi cel sanscrit, cel armean, unul celtic, dar şi gr. άρκτος şi lat. *ursus*. Probabil de aceeaşi origine este şi alb. *arí* [7, p. 39-40]. Coreflexul slav al acestor cuvinte până nu demult nu era cunoscut fiind înlocuit odată prin tabuismul care l-a dat pe rus. *медведь* şi cuvintele înrudite aloslave. Dar mai târziu, tot V. I. Abaiev (vezi [8, p. 42]) a arătat că sub unele toponime ruseşti şi beloruse ce conțin radicalul *орш-* (cel mai cunoscut din ele fiind numele oraşului belorus *Орша*; cf. şi familia boierească *Орша*, înveşnicită de Lermontov) se poate ascunde vechea denumire slavă comună, moştenită din indo-europeană, a ursului, înlocuită mai târziu prin tabuismul însemnând „mâncător de miere”[1]. Acesta a şi fost păstrat în toponime, fenomen de tipul celor observate nu odată în istoria limbilor. În rusa veche toponimul s-a păstrat şi în forma posterioară metatezei (ca *Ръша* din «Повесть временных лет»), dar în toponimele existente acum se păstrează radicalul *Орш-,* ca în *Орша, Оршанка, Оршиха.* Ca paralele semantice se aduc toponimele ruseşti *Медведица, Медведево*, numele de râu lituanian *Lokysta* (din *lokys* „urs”) ş.a., vezi tot acolo. O altă manifestare a aceluiaşi fenomen sunt toponimele româneşti formate de la radicalul *urs-* (vezi mai sus). Însă în ceea ce îl priveşte pe *Orşova (Orşoaie)*, ținându-se seama de cele aduse, trebuie să vedem în ele reflexul slavului **orş-*. Aceasta nu trebuie deloc să ne mire, dată fiind mulțimea de toponime străvechi româneşti de origine slavă (ca exemple de alte toponime formate de la numele de animale slave cf. cel puțin *Cozia* („A caprelor”) din România sau *Турья* („A taurilor”, nume de râu din Ucraina Transcarpatică). Deci în *Orşova* şi *Orşoaia* într-adevăr trebuie să vedem coreflexe ale lui *urs* (< *ursus*), însă nu în cadrul românesc, ci în cel indo-european.

II

alb. ***Allamani***

În cartea citată mai sus a lui I. Kadare întâlnim personajul *Allamani* (de ex., *Tod Allamani dha një shenjë të pakuptueshme dhe njëshkolona ndaloi* – p. 293, „Tod Alamani

[1] Caracterul straşnic al ursului ca fiară a dus chiar la tabuizarea secundară a denumirii lui prin rus. *хозяин.* Există şi sinonimele lui mai moderate, ca rus. *Михайло Иваныч, Михайло Потапыч, (генерал) Топтыгин, Косолапый,* dar şi dezmierdătoarele *Миша, Мишка.* Deci situația e paradoxală, întrucât cel numit *Moş Martin* (cf. germ. *Meister Petz*, gr. *Μάρκος*) e unul din cele mai populare personaje ale circului, iar în formă de păpuşă, credem, fiara cea mai iubită de către copii.

BDD-A6763 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.28 (2025-08-04 16:29:23 UTC)

a dat un semn neînțeles şi coloana s-a oprit”), vezi şi alte exemple între p. 292-362. Deşi am avut ocazii să semnalăm, confruntând româna cu albaneza, că în această ultimă, spre deosebire de prima, numele de familie postetnonimice sunt rare, de data aceasta dăm de un reflex destul de transparent al turcescului popular *alaman* (în limba literară *alman*) „german”. Pentru turcă acest cuvânt se consideră un împrumut din franceză (cf. *Allemand*), deşi nu e exclus prototipul vechi italian *alemanno*. În amândouă cazurile prototipul a trecut sinarmonizarea vocalică turcă. Ca semantică e o paralelă a rom. *Neamțu* (cf. şi *Sasu, Şvabu*), ung. *Németh*, rus. *Немцов, Немцович* ş.a.

alb. ***Llaz***

În aceeaşi sursă întâlnim numele de familie albanez *Llaz*: cf. *Të parët u vranë Cute Bënja, Llaz Mandili nga Bilishti* (p. 303) „Primii au fost ucişi Ț. B., L. M. din Bilişt” (vezi şi p. 305-306).

Despre acest *Llaz* se cere spus mutatis mutandis ceea ce s-a spus mai sus despre rom. *Laz* din *Lazmahalé.* În tot cazul n-am găsit niciun cuvânt albanez apelativ cu această formă. Totodată cele două antroponime sunt de natură să confirme originea comună presupusă mai sus.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Constantinescu N. *Dicționar onomastic românesc*. – Bucureşti, 1963.
2. Balan Mihailovici A. *Dicționar onomastic creştin*. – Bucureşti, 2003.
3. Iordan I. *Toponimia românească*. – Bucureşti, 1963.
4. Eremia A. *Nume de localități*. – Chişinău, 1970.
5. Devoto G. *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*. – Firenze, 1979.
6. Абаев В. И. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, I. – Москва, 1958.
7. Çabej E. *Studime gjuhësore*. – Prishtinë, 1976.
8. Абаев В. И. *Русский гидро-, топоним «Орша»*// Вопросы языкознания, 1985, № 1. – С. 42.

BDD-A6763 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.28 (2025-08-04 16:29:23 UTC)